

De Heraut

door de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Zondag 28 November 1920. N°. 2236.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertentieën aan de ADMINISTRATIE. Bureau: N.Z. Voorburgwal 58—80, te Amsterdam.
Insendingen, die later dan Donderdag 's namiddags te 12 uur worden ont-
vangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden /1.50 bij vooruitbetaling voor het buitenland en Ned.-Indië per jaar / 7.20 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers / —.15.
Advertentie: van 1 tot 5 regels /1.35, met inbegrip van bewijsnummer, voor elken regel meer /—.25. Aanvragen en vermelding van leidegaven /—.12 per regel.

De Ethischen.

II.

Na in het vorig artikel den toestand te hebben geschilderd waarin ten onzent de Theologie verkeerde ten tijde van het ontstaan der ethische richting, zal ik het in dit artikel hebben over het ontstaan der richting, of der Theologie.

Daarbij is het niet overbodig er ons eerst op te bezinnen, dat »Theologie« nog iets anders is dan »Religie«.

Is toch Religie »de band tusschen den mensch en God«, Theologie is »kennis van den mensch omtrent God.« en in de tweede plaats is het ook niet overbodig ons er op te bezinnen, dat de Theologie of kennis omtrent God drieërlei is, en wel een »persoonlijke«, een »kerkelijke« en een »wetenschappelijke«.

Toen, om dit aan een voorbeeld te verduidelijken, de gereformeerde Theologie sedert 1750 als »wetenschappelijke Theologie« wég was, toen door het rationalisme en supranaturalisme van de Verlichting zij als »kerkelijke Theologie« bijkans geheel was verdronken, leefde zij nog als »persoonlijke« Theologie of kennis omtrent God voort ook onder die vormen in het land, welke in 1834, door afscheiding van het in 1816 ingestelde kerkbestuur, de vervormde Kerk naar leer en richting hebben hervormd.

Waar ik het nu zal hebben over het ontstaan der ethische richting ten onzent, gaat het daarbij over een nieuwe, van de gereformeerde Theologie verschillende, wetenschappelijke Theologie.

Ook van de, in mijn vorig artikel besproken, groninger richting kan gezegd, dat zij een wetenschappelijke Theologie was. Evenals de ethische had zij haar ontstaansgrond in ontevredenheid met de toenmaals heerschende »gezond-verstand«-richting in de kerkelijke en wetenschappelijke Theologie der dagen. Want wel hadden de latere groninger Godgeleerden reeds te Utrecht, als studenten van hun hoogleraar in de Wijsbegeerte, van Prof. Ph. W. van Heusde, geleerd, dat het bij filosofieeren aankwam op »een-voudigheid, goed gezond-verstand en voornamelijk op goede beginselen, die vooral niet met onze Godsdiensleer strijden«, maar tevens had Van Heusde in zijn onderwijs naar voren gebracht het »Humanisme«, het woord wat samhangt met homo, »mensch« en waaronder is te verstaan die denkrichting, welke haar uitgangspunt neemt in den ongerepten mensch. Van Heusde had zijn studenten daarbij ook voorgedragen, dat het Christendom de hoogste openbaring van het Humanisme was. Iets waar- van men den invloed bespeurt bij de Groningers in hun zien van het Christendom als »opleiding van het menschedom door God«; het doen opgaan van »verzoening« op »opvoeding« en het tegenover »de eeuwige verkiezing« de »humaniteit« stellen. Dit Humanisme als het evenwichtige mensche- lijke, drong er hen toe, het doen overwen- gen van het verstand ten koste van het ge- voel, dat in de toenmaals heerschende Theo- logie hun zoo tegenstond, te bestrijden.

Maar verder dan ontevredenheid met deze gezond-verstandsricting, dit vereenzel- vigen van logos of »rede« met verstand of »intellect«, gaat de overeenkomst in ontstaansgrond tusschen de groninger en ethische Theologie dan ook niet. Want wel heeft de groninger Theologie, over van Oordt heen, zoals wij straks zullen zien, ook invloed gehad op de la Saussaye, den Vader der ethische Theologie, doch die in- vloed is maar kort van duur geweest.

Naast de ontevredenheid met het »dor intellectualisme« der toenmaals heerschende Theologie, dankt de ethische Theologie in onderscheiding van de groninger haar ont- staan aan andere oorzaken.

En voor die andere oorzaken hebben wij het oog te richten naar het buitenland, en wel allereerst naar Duitschland. De groninger Theologie, inheemsch van oorsprong, is, althans in den tijd van haar opkomst en bloei, door het buitenland nietbeïnvloed. Hofstede de Groot raakte eerst later, toen er al was de Theologie waaraan zijn naam zoo innig verbonden is, met Schleiermacher bekend.

Maar richten wij nu ons oog op Duitsch- land en dan zien wij, hoe daar, nog vóór het einde der 18e eeuw, een omzetting plaats greep in het geestesleven der wete- nschappelijke gevormden, die ook doorwerkte n de Theologie.

Het is de tijd waarin de Aufklärung of de Verlichting, die in het begin der eeuw was aangebroken, al meer der verdwijning naderbij raakte. De Verlichting met haar gemis aan historische zin of zin voor wat het heden aan het verleden heeft te dan- ken; met haar gemis van het den mensch zien als een gemeenschapswezen; met haar dorre verstandelijkheid, die wat zij niet »begrijpt« ook niet aanneemt als bestaande, en voor wie dan ook omtrent »God, den mensch en alle dingen«, omdat zij er alles van begrijpt, niets meer te vragen blijft.

De mannen der »opgeklarde« en vrijzin- nige denkbeelden raken in den kring van de kunstenaars en akademisch gevormden al meer van de baan. Hun richting geldt als »dor intellectualisme«. Iets wat hun geestverwanten ten onzent, naar wij een vorig maal zagen, aan Voetius' Theologie met zijn trachten te »begrijpen« in den zin van »credo ut intelligam«, »ik geloof opdat ik versta«, »ten onrechte als een schand- merk opdrukten. Aan dit doen verdwijnen der »Verlichting« in Duitschland zijn ver- bonden de namen van Kant, de Roman- tische School of de Romantiker en Schleier- macher.

Van Kant, den wijsgeer, die in 1785 bij zijn onderzoek naar oorsprong en grenzen onzer kennis, »verstand« van »rede« onder- scheidend, »het weten beperkt, om plaats te maken voor het gelooven«.

Van de Romantische School of die groep van kunstenaars op het gebied der fraale letteren, welke zich omstreeks 1792 ge- vormd had en tegenover de Verlichting weer nadruk legde op het »gevoel« en »de verbeelding«. Aanvankelijk vervreemd van de Religie en zich weinig storend aan maatschappelijke zedest en gebruiken, raken deze schrijvers en dichters later bekend met de geschriften van den in 1677 ten onzent gestorven Spinoza. Van den Wijsgeer, die met zijn Deus sine Natura, »God of Natuur«, in zijn denken de grens tusschen Schepper en schepsel had uitgewischt. En door dit Pantheïsme bekoord, verbindt zich dan bij hen, aan in natuur en kunst hun schoon- heidsgevoel ontroert, de gemoedstemming van den liefdevollen eerbied, van »vroomheid« of zoals het in de Deutsche taal heet, van »Frömmigkeit« voor het Al-eene.

Maar ook is aan het doen verdwijnen der 18e eeuwse Aufklärung verbonden, de naam van Schleiermacher en wel door zijn werk uit 1799: »Redevoeringen over de Religie«. De schrijver, theoloog en wijs- geer, toenmaals predikant te Berlijn, zelf beïnvloed door Kant, verwant aan de Romantische School en, als deze, bekoord door het Spinozisme, had dit boek ge- schreven met het oog op de Romantiker. Wisten zij zich getrokken tot het middel- eeuwisch Katholicisme met zijn »mystiek« of verborgen genieten in God en zijn esthetische of het schoonheidsgevoel wekken- den »eeredienst«, van dit Katholicisme, ging op Schleiermacher, die in zijn jeugd had ver- keerd onder de protestantsche sekste der Herrnhutters, met hun eenzijdige, maar innig enkel op Jezus zich richtende religie, zulk een aantrekking niet uit. Hadden zij, de Romantiker, voor de vroomheid der Auf- klàrung met haar dorre verstandelijkheid en platvloersche zedelijkheid en evenzo voor de in de 16e eeuw tot reformatie gekomen, maar thans weer gereformeerde Kerk een op verachting uitlopende minachting, Schleiermacher wendde zich met zijn hier boven genoemd werk tot deze Verachters. Zijn bedoeling er mee was, deze jonge intellectueelen er van te overtuigen, dat de religie haar »eigen gebied had in het gemoed«; dat zij »noch weten, noch han- delen was, maar gevoel«; dat onder alle religies het Christendom, althans tot op heden, de heerlijkste was, en ook, dat, wiji alle religie en dus ook de Christelijke, gemeenschap stichtend is, zij, de »onker- kelijken«, de Kerk — en Schleiermacher dacht daarbij aan de kerken der Deutsche refo- matie, — niet konden missen. Zelf toenmaals nog »n wasch-echte Spinozist«, bracht Schleiermacher in dit boek onder woorden wat voor de Romantiker »vroomheid« of Frömmigkeit was.

En de woorden waarin hij die vroomheid omschreef als »de gevoelsbeleving« of inner- lijke ervaring, gewekt door de aanschouwing van het Universum, die ons »midden in de eindigheid eens doet worden met het On- eindige en eenwig zijn in oogenblik« — zij vonden weerklink bij de Romantiker en vinden dien nog bij alle religieuze Pantheïsten.

Men kan over de drieërlei reactie of tegenwerking, welke ten opzichte van de 18e eeuwse Verlichting aan de namen van Kant, de Romantische School en Schleiermacher verbonden is, verschillend

oordeelen, maar men kan er niet de ver- dienste aan onttogen, dat zij in Duitsch- land het geestesleven der meer ontwikkel- den heeft vernieuwd door het van zijn ver- doring en verstarring te genezen.

Iets wat ook aan ons land ten goede is gekomen.

Deze verandering in het Deutsche geestes- leven zien wij ook ten onzent, op het ge- bied der wetenschappelijke Theologie, het eerst bij het tweetal Theologen aan wier namen het ontstaan der ethische Theologie is verbonden: Daniel Chantepie de la Saussaye en Johannes Hermanus Gunning. door innige vriendschap saam vereenigd en, zoals ik mij kan indenken, op Theo- logisch gebied, voor h: bewustzijn hunner volgelingen, staande in een verhouding als een Elia tot een Eliza, een Paulus tot een Timotheus.

Eerst dan over die twee.

Saussaye, geboren te 's-Gravenhage in 1818, Gereformeerd opgevoed, en later ook verkeerend in de kringen van den Réveil, studeerde te Leiden Theologie. Onder zijn hoogleraren vindt hij zich het meest be- vredigd door Prof. Van Oordt, die in 1840, toen Muurling hem in Groningen was op- gevolgd, naar Leiden was gekomen. Van Oordt's nadruk leggen op het religieus gevoel was hem sympathiek en ook gaf deze hem inzicht in het, bij de menscheid, uit een beginsel opkomen zoo van de natuur- lijke als de christelijke Religie, ook inzicht in de Theologie, als niet maar een saamraapstel van verschillende studievakken, maar als een geheel waarin, gelijk bij een levend wezen, een plant, een dier of mensch, de verschillende leden door een levensbeginsel op elkaar en voor het geheel wrkten. Dan, zoals reeds boven is gezegd, heeft die invloed van Van Oordt op Saussaye maar kort geduurd.

Zijn gereformeerde opvoeding en zijn later verkeer in den Réveil met haar verdiept zondegevoel, konden hem op den duur in de groninger Theologie geen bevrediging doen vinden.

In 1842, dus op zijn 24e jaar, wordt Saussaye Waalsch predikant te Leeuwarden en ondertekent dan de Belijdenis der Gereformeerde Kerk, maar als »beschrijving van datzelfde leven dat ook hij deelachtig was«; iets wat reeds op een anderen zin duidt dan dien welke deze ondertekening voor Gereformeerden heeft.

Te midden van zijn ambtswerk, zet hij te Leeuwarden zijn wetenschappelijk- Theologische studie voort. Calvijn's hoofd- werk, de Institutie, wordt met ijver door hem bestudeerd en tevens neemt hij kennis, zij het ook uit de tweede hand, van de gereformeerde Theologie na Calvijn, be- paaldelijk die der 17e eeuw. Uit de tweede hand, waarom dan ook is gezegd, dat »de la Saussaye's studie van de Gereformeerde Theologie nooit diepgaand is geweest.« Ook hij, met het bestaande niet voldaan, zoekt nu te Leeuwarden naar een vernieu- wing der Theologie.

Het is de tijd der voorbereiding.

Onder meer dient hem daartoe de studie van Schleiermacher, wiens werken, nadat hij reeds in 1834 was gestorven, eerst om- streeks 1840 hier bekend waren geworden. En onder die werken zijn het dan bepaal- delijk die, waarin Schleiermachers denk- wijze uit 1799 althans is gewijzigd. Maar ook in die latere is de Theologie geen »wetenschap omtrent God«, maar Theologie verwisseld met Religie, is daar dan »noch een weten, noch een doen, maar het gevoel van volstrekte onafhankelijkheid van God«, en van Wien wij ons bewust zijn als de volstrekte of de door niets bepaalde oor- zaak van alle zijn en gebeuren. In onder- scheiding van andere religies is het Christen- dom hem ook nu die Religie, waarin alles in betrekking staat tot de verlossing, door Christus. En Christus zelf is hem nu van alle andere menschen onderscheiden door de voortdurende sterkte van zijn Gods- bewustzijn, hetwelk »een eigen zijn Gods« in hem was. En door de geloovigen op te nemen in dit zijn Godsbewustzijn volbrengt Hij hun verlossing.

De gedachte aan de onmisbaarheid, ook voor de christelijke religie, van gemeen- schap en bepaaldelijk van kerkelijk saam- leven, reeds naar voren gebracht in 1799, wordt ook in die latere geschriften vast- gehouden, maar de kerkelijke dogma's of leerstukken zijn hem niet anders dan be- schrijvingen van gemoedstoestanden der geloovigen.

Toch was Saussaye een te zelfstandig denker om ditalles onverholen toetstemmen, en zijn Gereformeerde opvoeding werkte ook hier na. Al kon hij ook met Schleiermacher de religie zien als een betrekking van af- hankelijkheid, hij kan er zich niet in vinden, dat in die betrekking, door haar enkel van »mensen« zijde te zien als afhankelijk- heidsgevoel, door Schleiermacher over- zien wordt de andere zijde, die van God, van Wien wij afhankelijk zijn. Evenzo kon hij Schleiermacher niet toetstemmen, dat men, bij de omschrijving der Religie, moest uitgaan van het Godsbewustzijn in ons en niet, zoals de Gereformeerden, van het wezen Gods. Daarbij was het hem ook een bezwaar, dat Schleiermacher, door de »persoonlijkheid« of onze zelfbepaling tot willen, niet voldoende tot haar recht te doen komen, als Spinoza, onze schuld en verantwoordelijkheid ophief.

Dan, in zijn Leeuwarder tijd diende Saussaye ter voorbereiding tot zijn eigen Theologie ook de studie van Vinet.

Alexander Vinet (1797—1847) predikant te Bazel, later hoogleraar aan de Theolo- gische School der vrije kerk, »de Schleier- macher van het Fransche Protestantisme«, was aanvankelijk beïnvloed door den in Fransch-Zwitserland reeds in 1810 ont- staanen Réveil. Later heeft hij zich, onvoldaan met dezen Réveil, die de »Voorbeschikking« en de »Inspiratie of Ingeving« der Schrift vasthield, aan dien invloed onttrokken. Maar evenzeer was hem het Rationalisme dat de verlossende kracht van het Evangelie mis- kende, onsympathiek. Vinet neemt zijn uitgangspunt in wat hij noemt de »consci- entie« of het »geweten«, het zoo veel- zinnige en in de ethische Theologie zooveel gebruikte woord.

Het woord waaraan Vinet den zin geeft van: »de eigenlijke zedelijke-godsdiensleerige natuur van den mensch«. En aan de wezenlijke be- hoefden van die eigenlijke of die ware menscheijke natuur beantwoordt dan het Evangelie.

In de verbinding van Kerk en Staat zag hij gevaar voor de Kerk, en dat te meer wijl ook de Fransch-Zwitserse Staatskerk zijner dagen overheerscht werd door het Rationalisme. Toen dan ook onder invloed van den Zwitserschen Réveil, een scheiding opkwam in Genève, die daar door de Regeering werd tegengegaan, doch in Lausanne doordrong, kwam het, onder de krachtige leiding van Vinet, tot een afscheiding van de Staatskerk en werd hij hoogleraar aan de Theologische School van de »égglise libre« of de vrije Kerk.

Duidelijker nog dan bij Schleiermacher, komt bij Vinet het »ethische« naar voren.

Afgezien ook van den zin dien dit woord heeft, wanneer men van »ethische Theologie« spreekt, heeft dit woord den zin van het »zedelijke« en staat dan als zodanig naast het »natuurlijke«. Zoo spreken wij, om dit te verduidelijken, van alle menschen, ook van »n Judas« en »n Nero«, als van »zedelijke« wezens omdat wij ze een »willen« toeken- nen, maar van de dieren, omdat wij ze een »willen« onttogen, spreken wij als van niet- zedelijke of bloot natuurwezens. Bij den mensch als »zedelijke« of »willend« wezen, spreekt men dan weer van »zedelijke« in tegen- stelling met »on-zedelijke«, al naar zijn willen goet of slecht is; al naar het is zoals het behoort of niet-behoort te wezen. Het laatste kan hier echter blijven rusten, en ik wijs er dan ook maar alleen op om de lezers, voor wie ik hier schrijf, zoo noodig, af te helpen van de glad-verkeerde mening, dat »n ethische domineé maar »n zedeprediker« is.

Dan, om nu terug te komen op Vinet, het »ethische«. In den zin van het »ge- wilde« komt daarom bij hem naar voren en ook duidelijker nog dan bij Schleier- macher, omdat hij onder de drie functies »of verlichtingen« van ons ik, — denken, willen en voelen —, niet als Schleierma- cher aan het gevoel, maar aan den wil den voorrang toekent.

Den voorrang dus ook op het gebied van de Religie of, om met de Duitschers te spreken, de Frömmigkeit. Het gelooven is dan ook bij hem vóór alles een wilsdaad. In verband hiermee, en ook doordat Vinet meer letterkundige dan Theoloog was, kwam het denkend of ver- standelijk bestanddeel in zijn Theologie bij hem niet tot zijn recht. Op de Dogmatiek, de systematische of »stelselmatische« Theo- logie had hij het niet voorzien. Wij heb- ben een woord van hem waarin hij spreekt van het »onvruchbaar vermoeden in alle systemen of stelsels over Jezus Chris- tus.«

Ten slotte mag ik hier niet verzuimen te wijzen op wat men Vinet's »individu- alisme« heeft genoemd.

Ook dit vereischt toelichting bij de lezers voor wie ik thans schrijf. In het woord

individualisme dat, als de meeste woorden op »-isme«, een slechte beteekenis heeft, zit »individualiteit«, het woord waarmee wij het anders-zijn van elk mensch dan alle andere menschen aanduiden. Menschen toch zijn niet, als de uit een vorm gego- ten beeldjes in 'n 30-cents bazar, maar exemplaren van hun soort, doch elk mensch heeft iets »eigens« en dat »eigene« is zijn individualiteit of wat men ook wel noemt de persoonlijkheid. Wanneer dan ook twee hetzelfde doen is het nog niet hetzelfde, want elk van de twee doet het anders, om- dat hij anders is dan de anderen. Zoo is Gods bestel, want ook in de menschen- wereld wil Hij niet de één- maar de veel- vormigheid. Wij hebben elanders indivi- dualiteit daarom wederzijds te handhaven en te eerbiedigen, ook op het gebied der Religie. Wij mogen en behooren wel onze medemenschen te bewegen, te drin- gen ons Geloof te gelooven, zoals ook de Samaritaansche bet haar stadgenooten deed, maar wij mogen ze daartoe niet dwingen, en terecht zeiden die menschen in Sichar, toen zij, na eerst haar woord te hebben vernomen, het woord van den Heer zelf hadden gehoord, »wij gelooven niet meer om uws zeggens wil, maar wij zelven hebben hem gehoord, en weten, dat deze waar- lijk is de Christus, de Zaligmaker der wereld.« Dan, de mensch is een gemeen- schapswezen, en hij moet daarom met andere menschen saamleven. De Religie of de betrekking tusschen mensch en God, hoe persoonlijk ook, is gemeenschapstichtend. Wie nu de grens die alle gemeenschaps- leven, en dus ook het kerkelijke, aan de individualiteit stelt, overschrijft en niet anders, maar iets anders geloof dan het Geloof der gemeenschap, diens individua- liteit wordt »individualisme.«

De la Saussaye, gelijk ik reeds zei, zelf- standig denker, had, bij alle waardeering voor Vinet, ook tegen hem bezwaren. In diens individualisme zag hij, hoe ook prijs stellend op de handhaving der individua- liteit, miskenning van wat wij, ook op kerke- lijke gebied, aan het verleden hebben te danken en tevens miskenning van het op- voedend karakter der Kerk. Daarbij kwam, dat hij, vasthoudend aan de »Autoriteit« of het Gezag der Schrift, verschilde van Vinet, voor wien, met de Inspiratie of de Ingeving, dat Gezag was weggevallen. En eindelijk overzag Vinet, met diens, door den Réveil gewekte »soif des âmes« of dorst der zielen, de redding der eenlingen, voor de redding van wat onze Catechismus noemt, »het gansche menscheijke geslacht« en voor de redding van den »Kosmos« of de wereld in de »Toekomst van Christus«.

In den tijd zijner voorbereiding tot ver- nieuwing der Theologie, waarmee hij blijkens zijn uitspraak »Calvinist ben ik van afkomst en geestesrichting«, niet anders bedoelde dan de Theologie van dezen Reformator in »nieuwe banen« te leiden, maar ook later toen de Leeuwarder periode, — sedert Saussaye in 1848 als Waalsch predikant te Leiden was gekomen vanwaar hij, in 1862, naar Rotterdam ging, waar hij, tot hij in 1872, Professor in Groningen werd, predikant der Ned. Herv. Gemeente is ge- weest, — was afgesloten, heeft hij, die niet alleen de Theologie, maar ook de wijsbe- geerte beoefende, zich bij voorkeur gewijd aan de studie der werken van Schelling, den Duitschen, in 1854 gestorven wijsgeer. Wat toch Saussaye met zijn voorrang toekennen aan het ethische, het zedelijke of de wils- verlichting van ons ik, bij Schleiermacher, die, met Spinoza, naar wij zagen, voor het willen en daarmee voor schuld en verant- woordelijkheid geen plaats liet — tegenstond, dat was ook bestreden door Schelling. Deze, die ook aan het willen den voorrang toe- kende, had, hoewel vroeger zelf Spinozist, later ingezien, dat Spinoza »het kwadewel ontkent maar niet verklaart«.

En op 't laatst van zijn leven voelde Saus- saye zich, in verband en met het oog op de »Eschatologie«, de »Leer der laatste din- gen« of der Volëinding, weer aangetrokken tot Schelling's Theosophie, — van »Theos« God en »Sophia« wijsheid — en waarin de wijsgeer, bij al meer toenadering tot het Christen- dom, zijngedachten uitsprekt over verloop en toekomst der wereld. Een Theosophie, die niet moet worden verward met wat in onze dagen, onder dien zelfden naam, uit de Indische heidenwereld, als een zooveel hoogere wereld- en levensbeschouwing dan de christelijke, wordt ingevoerd en ook ten onzent de zielen vergiftigt.

En nu ook naast de la Saussaye, Gunning, van wien meê de stoot tot de ethische richting in de Theologie is uitgegaan.

Geboren in 1829 te Vlaardingen, waar zijn vader Hervormd predikant was, bezocht hij, als deze in 1832 predikant te Leeuwarden is geworden, aldaar het Gymnasium en wordt, na dat te hebben afgehoopen, student in de Theologie te Utrecht. In 1851 tot proponent bevorderd, is hij, zoon van een rationalistischen vader, liberaal. Maar als hulprediker te Antwerpen, komt hij, door den omgang met een geloovigen kunstschilder, weldra tot verandering van denwijze. Daarna predikant te Heusden, straks te Blauwkapel, later ook te Hilversum, is hij van 1861—1883 predikant in Den Haag. Kerkelijk hoogleraar te Amsterdam van 1883 tot 1889 en sedert dat jaar hoogleraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden, woont hij als emeritus te Arnhem, waar hij in 1905 sterft. Met een driemaal Amen antwoordde de stervende op de door een der zijnen hem toegesproken woorden: »Wie in den Zoon geloof, heeft het eeuwige leven en zal den dood niet zien eeuwiglijk!»

Aanvankelijk beïnvloed door de lezing van Spinoza, maar daaraan al spoedig ontkomen en nog op later leeftijd diens stelsels weerleggend met zijn, in 1876 verschenen, thans herdrukte boek: »Spinoza en de idee der Persoonlijkheid», wordt hij reeds vroeg een trouw, maar zelfstandig leerling van Chantepie de la Saussaye. Aan Schleiermacher, verwant, maar nog aan de latere Duitse Theologen, kent ook hij aan het willen of het ethische den voorrang toe. God heeft niet een, door het verstand kenbare leer, maar Zich zelf geopenbaard en voor ons heeft die Openbaring daarom een »ethisch» karakter. Wij kennen God niet door ons verstand, maar door ons zelf aan Hem gewillig overtegeven, gelijk Hij zich in Christus, wiens eeuwige Godheid door Gunning werd erkend en wat hij dan beled door te zeggen, dat hij »Hem aanbad als zijn Heer en zijn God», — aan ons heeft willen geven. Tegenover het individualisme legt Gunning nadruk op den gemeenschapszin met de bekende uitdrukking: »het geloof der Gemeente»; pleit hij voor het belijdend karakter der Hervormde Kerk en drong reeds in 1863 en 1882, maar vooral sedert 1903, op haar reorganisatie aan.

Theosoof in den zoeven genoemden zin, als Saussaye, en niet alleen Godgeleerde, maar ook Wijze, had hij bijzondere voorliefde niet alleen voor Schelling, maar ook voor Jacob Böhme en v. Baader. Daarbij thuis in de letterkunde, met name in de Duitse, heeft hij, zoo door zijn geschriften, maar vooral door zijn prediking en zijn persoon in de hoogere kringen, door zijn herderlijke zorg in den volkskring, invloed geëffend.

„Genade en Eere.”

Want God de Heere is een Zoon en Schild; de Heere zal genade en eere geven; Hij zal het goede niet onthouden den genen die in oprechtheid wandelen. Psalm 84:12.

Het leven hier op aarde brengt voor vele van Gods kinderen een moeilijk vraagstuk. Zij zien het voor oogen dat vroemdheid in het hart en het uitwendig levensgeluk niet altoos aan verbonden zijn. Zij merken het op dat integendeel juist de kinderen der wereld dikwerf moge roemen in aardich geluk, en dat zij die den Heere vreezen, menigmaal hiervan zijn verstoken. Dit geeft dan aanvankelijk onrust in het hart, en de ziel kan zich niet aanstands vereenigen met dit doen des Heeren. Zij zouden het zoo anders willen hebben, en zoo anders willen zien, om de leiding des Heeren in het leven van de kinderen der menschen goed te keuren.

O, Stoud het aan ons, dan zouden zij die voor God den Heere leven, lust hebben in de vrees des Heeren, en dienen in zijn Koninkrijk, voor aller oog tot de geregeneden op aarde behooren. Hunner zou zijn de rijkdom, de macht en de eere. En dan zouden zij die de wereld dienen, in zonde leven en het rijk der duisternis bevoorleden, voor aller oog een duidelijk zichtbare straf, den druk van den vloeken moeten dragen. Immers zoo zou het onderscheid openbaar worden tusschen den rechtvaardigen en den goddeloos, tusschen dien die God dient en dien die Hem niet dient.

En dere onze menscheleke gedachte tegen wij gaarne door den Heere onzen God in Zijn voorzienig bestel ten uitvoer gebracht. Deed God de Heere zoo, wij waren het van stonde aan met den Heere eere, zouden Zijn doen prijzen, en daarin gereede oorzaken vinden om met kleen en nadruk tegen de zonde en het leven in de wereld te waarschuwen, en ijverig en krachtig op te wekken tot liefde voor God en tot den dienst des Heeren.

Maar wij zien het anders, en het is ook anders. U, o nietig menschenkind, wordt nooit gevraagd hoe God regeert, en hoe Hij het leven van de kinderen der menschen op aarde leiden zal. Hij, die hemel en aarde geschapen heeft, en alle ding regeert naar Zijn eeuwig en vrijmachtig welbehagen, komt met goddelijke majesteit u voor, doet u verbaasd en verwonderd staan over Zijn regiment, en vraagt lof en aanbidding voor al wat Hij doet.

En dan openbaart zich de wijsheid en de majesteit Gods juist in het niet menscheleke, in wat verre boven alle menscheleke gedachte uitgaat, in het zuiver Goddelijke.

Want Mijne gedachten zijn niet ulieder gedachten, en uwe wegen zijn niet Mijne wegen, spreekt de Heere. Want gelijk de hemelen hooger zijn dan de aarde, alsoo zijn Mijne wegen hooger dan uwe wegen, en Mijne gedachten hooger dan ulieder gedachten.

Wij zien het in ons midden en rondom ons zoo menigmaal, dat er genade is zonder eere, en eere zonder genade.

En zij die genade kennen, en genade bezitten, bevinden het zoo gansch anders. Zij hebben moeite en verdriet. Hunner is vaak het lange lijden. Het bracht Asaf er toe te zeggen: immers heb ik te vergeefs mijn hart gezet, en mijn handen in onschuld gewassen, dewijl ik den gansen dag geplagd ben, en mijn bestraffing is er elken morgen. Hij past het toe op al Gods volk: daarom keert zich Gods volk hiertoe, als hun wateren eens volten beken worden uitgedrukt.

Het is zoo, en de ervaring van alle tijden bevestigt het, dat de Heere onze God aan de kinderen der wereld wel de zaligmakende genade voor hart en ziel onthoudt, maar toch overvloedig voor het aardische leven met eere en heerlijkheid hen kroont. En dat daar tegenover de kinderen die Hij, naar Zijn eeuwig verkiezing, zoo rijk begenadigd in den Geloof, hier op aarde veelal een zoo moeielijk leven hebben, van eere en heerlijkheid schier niet weten. Genade zonder eere, daarvan weet in het bijzonder Paulus te spreken, als hij er op wijst dat tot Gods volk behooren niet vele wijzen, niet vele machtingen, niet vele edelen, en dat God heeft uitverkoren het dwaze der wereld, het zwakke en verachte der wereld om rijk te zijn in het geloof.

Lazarus was rijk in genade, zijn ziele werd door Gods engelen in den hemel geleid, evenwel in de wereld had hij geen eere. De rijke man genoot al wat de wereld bieden kon, maar hij deed zijn oogen open in de plaats der eeuwige pijniging.

En toch, genade en eere zijn niet te scheiden. De Heere onze God heeft die twee op het aller-naast samen verbonden. Immers, hoor het den Psalmist luidt uijubelen: God de Heere is een Zoon en Schild. De Heere zal genade en eere geven.

Genade in eere. Zoo was het met Mozes, die eerst de genade ontving om te verkiezen liever met het volk van God kwalijk gehandeld te worden dan voor een tijd de genieting der wereld te hebben, achtende de versmaadheid van Christus merden rijkdom te zijn dan de schatten van Egypte, maar die daarna gekomen is tot de eere een leidman van Israël te worden, een middelbaar des Ouden Verbonds.

Zoo was het met Jozef, die eerst genade ontving om in alles getrouw te zijn met zijn God, en daarna verhoogd werd tot Farao's rechterhand, dragen mocht het koninklijk kleed en rijden in den koninklijken wagen.

Zoo was het met Daniël, die eerst genade ontving om staande te blijven in het midden van al de verleidingen in den vreemde, die zijn kuis bleef buigen voor den God zijner vaderen trots alle bedreiging, en daarna verheven werd tot den eerste in den staat, en gesteld tot een hoofd over al de satrapen des rijks.

Ja waarlijk, de Heere onze God geeft aan zijn kinderen genade en eere. En zalig is het als er eerst genade en dan eere mag zijn, want die eere is duurzaam en eeuwig blijvend.

De eere der wereld is een eere zonder genade, en daarom bedrieglijk, voor de eeuwigheid niets waard. Wilt ge de waardij van die ijdele eere weten? Ga dan met Asaf in het heiligdom en let op het einde. Zij storten van den top van eer in eeuwige verwoesting neer. Dan is het als een droom na het ontwaken.

Neen, betekenis en waardij heeft alleen de eere die God de Heere geeft aan Zijn kinderen die eerst genade ontvangen hebben. En ook die eere is genade. Het is genade voor genade. Genade die in eere en heerlijkheid zich openbaart.

Het wordt hier op aarde niet aan al Gods kinderen geschonken, dat zij mogen roemen in genade en eere. Verreweg de meesten mogen hier alleen voor genade des outfermens danken. Maar als een Jozef, Mozes en Daniël die eere hier op aarde wel ontvangen, dan schijnt daarin de trouwe onzes Gods en de almacht Zijner genade. I'an strekt dat tot verheerlijking van den Naam des Heeren onzes Gods. Hij kroont niet vree het einde Zijner kuechten en maakt waar Zijne belofte: die Mij eeren zal Ik eeren.

Maar het geldt wel voor al Gods kinderen, zonder onderscheid, dat eens, als Israels Outfermer hun zijn volle gunst zal betonen, dat zij dan genade en eere zullen ontvangen, want Jesus Christus heeft al de Zijnen gemaakt tot koningen en priesters Gode en den Vader. Hij geeft de koningskroon in den hemel. En al die koningskinderen zullen zingen en juichen voor den Troon:

Wij steken 't hoofd omhoog, En zullen 't eeroorkron dragen, Door U, door U alleen, Om 't eeuwig welbehagen!

Dr. A. K. Jr.

Amsterdam, 26 Nov. 1920.

Het Instituut der zoogenoemde Volksuniversiteiten heeft binnen korten tijd ook in ons land burgerrecht verkregen. In schier al onze grotere steden zijn zulke Volksuniversiteiten opgericht, waar de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek in meer populair vorm onder het volk worden gebracht.

Nu is de naam Volksuniversiteit mischen lietwat pompeus gekoken, want wat men gewoonlijk onder een Universiteit of Hoogeschool verstaat, heeft met deze Volksuniversiteiten al zeer weinig overeenkomst. Van een vaste aanstelling tot hoogleraar is bij deze Volksuniversiteiten geen sprake. Examens worden niet afgenomen en graden niet uitgedeeld. Het instituut bestaat alleen daarin, dat enkele geleerden, hetzij dan hoogleraren of andere mannen van wetenschappelijke naam, worden uitgenoodigd om gedurende de wintermaanden een zeker aantal voorlezingen te houden, bepaaldelijk over onderwerpen met hun vak in verband staande, terwijl de toegang tot deze voorlezingen voor ieder die een bepaalde som betalen wil, openstaat.

In Engeland, waar deze beweging 't eerst schijnt opgekomen te zijn, spreekt men van *University extension*, d.w.z. van een uitbreiding der Universiteiten. Men vond dat de

Universiteiten te veel een wereld apart vormden, en dat de hoogleraren, die daaraan verbonden waren, te veel buiten het volk bleven staan. De colleges aan zulk een Universiteit gegeven worden gemeenlijk alleen bezocht door degenen, die voor de wetenschap worden opgeleid. De hoogleraren deelden de resultaten van hun wetenschappelijk onderzoek op deze colleges mede of legden die neder in wetenschappelijke geschriften, die reeds door het gebruik van vaktermen voor gewone menschen ongenietbaar zijn. Het *odi profanum vulgus et arceo*, ik heb een afkeer van het gemeene volk en houd het op een afstand, scheen maar al te veel op deze leeraren der wetenschap van toepassing.

Het is daartegen, dat een geest van verzet is gekomen. Al begreep men zeer wel, dat het wetenschappelijk onderzoek zelf buiten den kring van het gewone volk valt, toch keurde men deze strenge afzondering van de kaste der geleerden niet goed. Er was een sterke wetensdrang en behoefte naar kennis onder het volk gekomen. En men wilde dien wetensdrang niet lesschen met allerlei tweedehandsboeken, waarin zoogenoemd de wetenschap populairiseerd werd, maar die gewoonlijk enkele decennien ten achter zijn, doch bij de bron zelf. Daaraan dankte deze nieuwbeweging haar oorsprong. De Universiteit moest uit haar eigen kring uitkomen en ook het volk voorlichten. Dat werd met deze Universiteits-uitbreiding bedoeld.

Al ontveinen we ons niet, dat er aan dit populariseren van de wetenschap gevaren verbonden zijn en al schijnt het zelfs ondoenlijk om aan degenen, die zelfs de meest elementaire kennis niet bezitten, bijv. de resultaten van de natuuronderzoekers duidelijk te maken, toch kan niet ontkend worden, dat er in dezen wetensdrang, vooral van de meer ontwikkelde, een uitnemend element schuilt. In ons land heeft wel niemand meer dan Dr. A. Kuyper ertoe bijgedragen om het peil der kennis waarop ons volk stond, te verhoogen. En in de *Standaard* en in de *Heraut* behandelde hij de moeilijkste staatkundige en theologische vraagstukken. En dank zij de uitnemende leerschool, die ons volk daarin ontvingen heeft, is het tot een rijpheid van ontwikkeling gekomen, waarvoor het niet dankbaar genoeg kan wezen. Zelfs in Roomsche en Liberale bladen werd in dat opzicht ten volle hulde aan den ontslapene gebracht.

Het is daarom geheel in zijn geest, dat ook de Vrije Universiteit besloten heeft zulk een uitbreiding aan haar onderwijs te geven. Reeds meermalen was de wensch daartoe uitgesproken. Men voelde, dat men aan de gewone volksuniversiteiten niet genoeg had. Hoewel aan deze volksuniversiteiten met loffelijke onpartijigheid ook mannen van onze richting werden uitgenoodigd en men hier op de Calvinisten nooit het ostracisme heeft toegepast, kon toch het onderwijs daar gegeven niet ten volle bevredigen. De eenheid van gedachte en beginsel ontbrak.

De Vrije Universiteit aan dien wensch gehoor gevende, heeft thans enkele geleerden uitgenoodigd om gedurende dezen winter volksvoordrachten te houden, deels in het gebouw der Vrije Universiteit aan de Keizersgracht, deels in het Physiologisch Laboratorium op het Valeriusplein. Het is haar gelukt daarvoor de medewerking te verkrijgen van twee harer hoogleraren: Prof. Mr. D. P. D. Fabius en Prof. Dr. F. J. J. Buytendijk en van twee geleerden buiten den kring der professoren, Dr. J. C. de Moor en Dr. R. H. Woltjer. Prof. Fabius zal het onderwerp behandelen: *Staat en Kerk*. Dr. de Moor: *de Nieuwre Letterkunde*. Prof. Buytendijk: *de Evolutie* en Dr. R. H. Woltjer: *Zeer lage temperaturen*. De beide laatste voordrachten, die in het Physiologisch Laboratorium zullen gehouden worden, zullen met lichtbeelden en enkele proeven worden toegelicht. Prof. Fabius zal deze voordrachten houden Vrijdag 21 en 28 Januari en 4 en 11 Februari; Dr. de Moor Vrijdag 25 Febr., 4, 11 en 18 Maart; Prof. Buytendijk Maandag 7, 14, 21 en 28 Februari en 7 Maart; Dr. Woltjer Dinsdag 18 en 25 Januari en 1 en 8 Februari. Voor nadere inlichtingen kan men zich wenden tot het Bureau der Vrije Universiteit.

De keuze zoowel van de sprekers als van de onderwerpen schijnt ons zeer gelukkig te zijn geweest. Moge een ruime opkomst toonen, dat ons volk gaarne gebruik wil maken van deze gelegenheid om meer kennis op te doen. En moge deze eerste serie van volksvoordrachten door meerdere worden gevolgd. Al wat dienen kan om den band tusschen onze Hoogeschool en ons volk te versterken, is ons van harte welkom.

Gevaar voor het Protestantisme.

De nieuwe indeeling naar nationaliteiten heeft, — er kan hierop niet ernstig genoeg gewezen — geen geringe gevaren voor het Protestantisme meegebracht.

Aan Hongarije is een belangrijk deel ontscheurd en toegewezen aan Roemenië, waardoor de zoo bloeiende Protestantische Kerk in dat deel aan de ernstigste gevaren is blootgesteld. In Roemenië heerscht de Griekse Kerk en deze Kerk is van huis uit zeer onverdraagzaam en duldt het bestaan van andere Kerken naast haar niet. Daarbij komt, dat politiek belang meebrengt, dat het veroverde deel zoo nauw mogelijk met Roemenië saamsmelt en daarentegen de banden met Hongarije worden doorsneden. Onze Protestantische Kerken in Zevenburgen zullen dus aan een dubbel aanval bloot staan. De Griekse Kerk zal doen wat zij kan om de leden der Kerken tot haar schoot te doen overgaan. En de Regering zal daarbij de behulpzame hand bieden. Het is dan ook te begrijpen, dat onze Calvinisten in Hongarije met grooten

angst de toekomst dezer nu van hen gescheiden Kerken tegemoet zien.

En evenzo staat het met die deelen van het vroegere Duitschland, die weer aan Polen zijn afgestaan. In Polen heerscht oppermachtig de Roomsche Kerk, die reeds vroeger hier het zoo schitterend opgekomen Protestantisme geheel onderdrukt heeft, zoodat nauwelijks een spoor meer van de Protestantische Kerk te ontdekken valt. En de Poolse regering is er op uit, evenzeer als de Roemeensche, om iederen band, die de nu veroverde deelen aan het vroegere vaderland verbindt, vooral de religieuze banden te verbreken. Reeds nu is het aantal Protestanten, zoodat men ons schrijft, in deze aan Polen afgestane gebieden met 50 pCt. en meer vermindert. En de geschiedenis dezer Evangelische gemeenten is een ware lijdensgeschiedenis. Ze worden op alle mogelijke wijze belemmerd in hare vrijheid en onderdrukt.

Ook voor Opper-Silezië, waar nu binnen kort de stemming moet gehouden worden, die beslissen zal of dit rijk land aan Polen of aan Duitschland zal toebehooren, is men daarom, wat de toekomst der Protestantische Kerk betreft, zeer beducht. Al is de bevolking in hoofzaak Roomsch, toch heeft men er 180 000 Evangelischen, in ongeveer 70 gemeenten verzameld, die alle tot hoogen bloei zijn gekomen. Ze vormen een tiende deel der bevolking. En de bange vrees is, dat ook deze Protestantische Kerken, wanneer Opper-Silezië aan Polen ten deel valt, ten doode zullen zijn opgeschreven.

Enkele afgevaardigden dezer Protestantische Kerken zijn dan ook naar Holland gekomen; ze hebben in de Duitse Kerk in Den Haag een voordracht gehouden over het onderwerp: de volksstemming in Opper-Silezië en de Protestantische Christenheid, en ze hebben ook ons een uitvoerig schrijven doen toekomen met de bede om onzen steun hun niet te onthouden ten einde de publieke opinie te bewerken.

In zooverre dit schrijven een politiek karakter draagt en klaagt over de wijze, waarop de Poolse regering door allerlei gewelddadige maatregelen tracht invloed uit te oefenen op deze volksstemming en daarbij min of meer oogluikend geholpen wordt door de Entente-regeeringen, zoodat van een waarlijk vrije stemming geen sprake zal wezen, valt dit vraagstuk buiten het kader van ons blad. Maar wel steunen we van harte den wensch, in dit schrijven uitgesproken, dat hoe deze volksstemming ook moge uitvallen, van den Volkerenbond zal geëischt worden, dat de plichtig toegezegde bescherming der nationale en religieuze minderheden ook metterdaad zal geschonken worden.

De Volkerenbond, die thans in Genève saamkomt, heeft in dat opzicht een hooge roeping. Hij heeft te waken en toe te zien, dat de nieuwe verdeling der volkeren, die heeft plaats gevonden om aan lang bestaand onrecht een einde te maken, niet een nieuwe bron van onderdrukking en onrecht wordt. En waar het hier vooral geldt de bescherming van Protestantische Kerken, mag wel van heel de Protestantische wereld een ernstige roepstem uitgaan, dat de bescherming dezer minderheden, zoo heilig en plichtig verzekerd en toegezegd, niet een ijdele belofte blijke. Calvin heeft in zijne dagen, overal waar de Protestantische Kerken verdrukt en met ondergang bedreigd werden, het voor deze Protestanten opgenomen en geen middel ongebruikt gelaten om hun te hulp te komen. En we zouden ontrouw zijn aan ons Calvinistisch verleden, bovenal we zouden toonen het woord van den Apostel Paulus niet te verstaan: als één lid lijdt, dan lijdt het heele lichaam mede, wanneer we voor deze Protestantische broeders niet in de bres springen, nu het lijden der vervolging hen bedreigt.

Da Costa.

De historie, heeft een geestig Franschman gezegd, is de wederopstanding der dooden. Ik zou er aan toe willen voegen: ook dergenen, die door een voorbarig oordeel dood waren verklaard, maar die een rechtvaardiger nageslacht weer herleven doet. Men weet hoe de Tachtigers over Bilderdijk en Da Costa hebben geoordeeld. Hun poëzie was gewollene rhetorie. Alle diehterlijke geest ontbrak hun. Ze werden op den Areopagus der Letterkunde ter dood veroordeeld. De beulshanden van Kloos voerden het vonnis uit. Dat achterlijk Calvinisten nog met Bilderdijk en Da Costa bleven dwepen, was een bewijs van hun wansmaak. Bilderdijk en Da Costa waren literair gesproken dood.

Maar de kentering kwam met Bilderdijk's eeuwfeest. Kloos deed amende honorable. Het doodvonnis werd herroepen. Bilderdijk's grootheid als diehter werd weer erkend. Men kan over Bilderdijk weer als een der uitnemendste diehters, die ons land bezat, spreken, zonder met laatlunkende minachting te worden afgescheept. Aan de onsterfelijkheid verdienste van Bilderdijk voor onze taal en onze letterkunde wordt weer algemeen hulde gebracht.

Met Da Costa ging de revisie van het oordeel der Tachtigers een zwaarder gang. Van Da Costa gold niet, wat Bilderdijk van zich zelf zong:

Holland's taalschat uit te storten Is mijn glorie, anders niet.

Da Costa's stroeve Alexandrijnen bieden geen taalmuziek aan het kunstminnend oor. Hij beschikt niet over den rijkdom van gedachten en de verscheidenheid van vorm, waarin een Bilderdijk meester was. Het is de zware orgeltoon, nooit het spelen van de veldluit, wat ge bij hem beluistert. Bovenal. Da Costa is vóór alles Christen. Hij kent slechts één zielsaacht, om, evenals de profeten van Israël te toornen tegen de afgoden van zijn tijd en op te komen

voor de eere Gods. Elke zang van Da Costa is een strijd tegen de ongodsdienst. En hoe kon een literaire beweging, als van de Tachtigers die in den grond zoo antichristelijk was, dan dezen held des geloofs eeren?

Maar evenals Busken Huet, trots al de bezwaren, die hij tegen Da Costa heeft, toch eindigen moest met te erkennen, dat deze »zoon van Israël» een diehter was geweest bij de gratie Gods, zoo komt ook het »jongere» Nederland op zijn oordeel over Da Costa terug. Het teekent, dat de heer M. A. P. C. Poelhekke, wiens *Woordkunst* een der meest gebruikte leerboeken is op de scholen en die geheel op het standpunt der nieuweren staat, een Bloemlezing uit Da Costa's werken uitgaaf en daarbij een Inleiding schreef, die van groote waardeering voor Da Costa getuigt. Zoo zal ook in breederen kring Da Costa weer bekend worden, en de tijd is niet ver meer af, dat ook hij weer zijn ereplaats onder onze diehters hernemen zal.

En niet minder tekenend dan deze uitgave van den heer Poelhekke is wat in een recensie van deze Bloemlezing in de *Haagsche Post* door haar litteraire medewerker over Da Costa en de Tachtigers gezegd wordt. Dat de Tachtigers Da Costa, wiens »diehterlijke taale voor een bijbelvast en bijbelvriendelijk volk juist haar bekoring ontleende aan haar bijbelschen oorsprong en daardoor gewild was, niet begrepen, lag daaraan, zegt hij, dat deze Tachtigers agnostisch en Shelleyaansch atheïstisch, Grackiseerend en nieuw-liberaal waren. Om aan Da Costa recht te doen wederwaren moesten tijden komen van religieuze herleving, óók bij degenen die godsdienstigheid van dogmatisme en fanatisme weten gescheiden te houden.

Reeds deze uitspraak nu is zeer opmerkelijk. Het bezwaar onzerzijds tegen de Tachtigers ingebracht was niet, dat zij de »woordkunst» tot ideaal verheven; hun strijd tegen de »gezwollen rhetorie» had zelfs voor een goed deel onze sympathie; maar dat de geest, die hen dreef, antireligieus was. Dat nu wordt hier onomwonden toegegeven. Nog sterker, juist aan dit atheïstische wordt getuigen, dat deze Tachtigers voor Da Costa geen waardeering konden voelen, hem zelfs niet begripen konden.

Bovendien, de maastaf door de Tachtigers aangelegd, erkent deze recensent, was eughartig. Men moet de verzen van Da Costa lezen niet als een naar de woordkunst schifftend literatuurgemeter van tachtig, maar naar het principe van Verlaine: »De la musique avant tout et tout le reste est littérature», in dien zin opgevat, dat zulk een muziek eveneens kan zijn het orgel en de koraal van de zielekerk.

Met de levensopvatting van Da Costa is deze recensent het geheel oneens. Dat Da Costa de taal niet vernieuwd heeft en als woordkunstenaar geen betoekenis heeft gehad, houdt ook hij staande. Maar toch meent hij, dat men Da Costa's poëzie kan liefhebben, omdat achter de gezwollenheid der rhetorie, het »te veel» van de taal, de echtheid van het gevoel en de overtuiging levende is en levende blijft. En bij Da Costa krijgt juist deze harte-kreet, welke gesmoord wordt in diehterlijke taal, een tragiek, die de smarten van het meewaren, de deernis, de erbarming opwekt. Er ligt in zijn verzen, zegt hij, de ziel van een Hebreuwschen man, verdreven van zijn »Lybiaansche zanden», die zich heeft te uiten in een taal, die de zijne niet is, in een land, dat het zijne niet is en die in een Zion geloof, op een Zion hoopt, en Zion liefheeft. Ziehier, eindigt hij, de tragiek van dezen echten diehter, die nochtans slechts stamelen kon. Zoo staat hij, zelfs als dat stamelen erkend wordt, weer midden in dezen brandenden tijd. En (wij onderstrepen) *terwijl zij, die hem doodvergen, aan het verouderen zijn, omdat zij ons niet anders te brengen hadden dan een anderen vorm, blijft hij, symbool van het eeuwigen volk, waaruit hij ontsprong, ook de toeverlaat van nieuwe menschengeslachten, omdat hij »inhoud» bezat.*

Dat voorts deze recensent de kritiek op Da Costa's geestesrichting niet spaart, spreekt wel vanzelf, waar hij niet tot Da Costa's geestverwanten behoort. Zelfs is hij daarbij tegenover Da Costa niet eens altoos blijk geweest. Da Costa's belijdenis van de Calvinistische levensopvatting bracht hem, meent hij, geen stoffelijk lijden, en wellicht daarom, zegt hij, heeft Da Costa niet een democratisch en sociaal Christendom gebracht. Da Costa zou voor zijn overgang tot het Christendom geen enkel offer hebben te brengen gehad. In zijn woning aan de Rozengracht zou hij levenslang het rustige, welverzorgd leven geleid hebben van een gefortuneerd kamergeleerde. En zelf zóó zonder zorgen levende, zou hij ook niet zijn opgekomen voor een humaner behandel van den werkmans, den zeevisscher, den matroos, den Javanen, den Surinaamschen slaaf, den gevangene, den landlooper, den bedelaar, kortom van al degenen, die in zijn tijd zoo ontzettend leden. Multatuli zou eerst de groote pleitbezorger voor deze ongelukkigen zijn geweest.

Geheel rechtvaardig is deze kritiek op Da Costa niet. Vooreerst toont de schrijver al heel weinig op de hoogte te zijn met de levensomstandigheden van Da Costa, wanneer hij meent, dat Da Costa nooit een offer heeft te brengen gehad voor zijn Calvinistische levensopvatting en zijn leven lang het welverzorgd leven van een gefortuneerd kamergeleerde heeft geleid. Gefortuneerd was Da Costa niet. En het is bekend genoeg, hoe de »rijke vrienden» telkens Da Costa te hulp moesten komen, wanneer het geldgebrek al te nijpend werd. Da Costa heeft altijd met geldzorgen te worstelen gehad en dat maakte hem niet zelden geprikkeld. Het klinkt daarom schier

als ironie, dat welverzorgd kamergeleerd juist, dat Da heeft gehad Behoeven w mislukte po financieel hi fessoraat te Athenum? overtuiging. Akademie v gesloten hiel Ook de l oog zou he nooden van niet juist. I lied van 184 dagen teeken

Wat baat, hij), Uw opge

En roemv

Als heel

Die uw o

Van 't u

Terzijde

Hier we

En schitte

En sapper

Der stan

Gemor bij

Geworpen

Van hitte

De ateden

Tegen den

heid, door d

heeft Da C

al achte hij

de orde der

steld had, e

daarom als

voor een ar

doet hooren

te wachten

verzetten. V

Toenna

Toenna

En klein,

God wild

Maar ook

En daaron

zijn tijd toe

Ga, Staat

Op vereen

Zoo ver de

Dat Woer

Van volkj

Dat Da C

een sociaal

hebben, is d

scherp als D

daad van zij

tegen de ond

pleit voor t

rijken en zoo d

vrijheden aan

volksinvloed

toont daarmee

genomen so

Maar al d

Costa niet, z

zaak in zijn

eeuw, dat de

»Wet en Wo

alle stuiting

zag hij allee

Woord van

er zeker en

tatuli, die z

bewegrede

Maar om e

recensie was

wezen alleen

door een lette

te laten zien,

deering van I

slacht geword

die maar al b

mogen er win

III, 1648 en 184

III, bla. 120.

I. Dr. A. K.

govermentschap

Toen Da. K.

4057E STAND

te Utrecht, zij

gekomen politi

op zijn in afke

wees, deed hij

dit door te sp

slapene.

En zoo is hi